

Posmatrano u celini, nijedna od pomenutih prekretničkih godina nije usklađeni rezultat pomenuta tri segmenta promena. Pre će biti da su revolucije bile manje ili više protivrečan spoj ne uvek homogenih sastavnica. Kada se celovito razmotre posledice revolucionarnih preokreta neskladnost bilansa još je upadljivija. Naravno da nije dovoljno samo verbalno konstatovati protivrečnosti različitog stupnja, niti srazmeru između konstruktivnog i destruktivnog učinka revolucija, već treba uvek uočavati u kom obliku se novo epohalno krilo u starim prevaziđenim obrascima: koliko su protivrečnosti feudalizma zaslužne za provalu građanskih revolucija, koliko je neprevaziđeno nasleđe kapitalizma u izrabljivanim nerazvijenim zemljama odgovorno za potonju konfliktnost socijalizma, a koliko je sam socijalizam kriv za konfliktnost razvoja posle 1989. Pri svemu tome treba razdvajati sistemsku odgovornost starih režima od nepredvidljivih političkih promašaja i zabluda uticajnih novih elita. Katkad je kontinuitet pojedinih dimenzija razvoja snažniji od diskontinuiteta, a revolucija samo floskula i simbolična oznaka novog nultog časa. Kao i svako zanosno očekivanje spasenja, harizma trenutka 1989. nije mogla biti trajna. Razočarenja su bila pripremljena već u neumerenim nadanjima. Tako je 1989. i 1991. malo ko u Istočnoj Evropi sumnjao u ispravnost puta u kapitalizam. Niko nije želeo da čuje retke glasove koji su protestvovali. Nakon deset godina sve je manje ljudi koji veruju u kapitalizam, tvrdi ruski sociolog B. Kagarlicki. Neoliberalni ideolozi obećavaju Istoku uključanje u Zapad, ali je za deset godina Istočna Evropa doživela propadanje. Uključanje u NATO nije Turke, Mađare ili Poljake učinilo bogatijim. Izjalovile su se nade o poboljšanju položaja nakon uključanja u Evropu. Istočna Evropapostala je nova periferija kapitalističke svetske privrede opterećena dugovima, zavisnošću od stranih tržišta i tehnologije. Slom realnog socijalizma otvorio je pravac razvoja Istočne Evrope ka periferiji kapitalističkog svetskog sistema. Masovne nade pokazale su se kao iluzije: 1989. narod je hteo slobodu i pristup potrošačkom društvu Zapada. Oboje je dobio, ali po koju cenu? Kriza privrede, pad standarda, nezaposlenost, rast nejednakosti, otežan pristup obrazovanju i zdravstvu jesu cene promene. Potrošački raj pokazao se kao klub izabranih. "Kriminalna optužba", "demokratskog kapitalističkog eksperimenta" postaje još teža ako se osvrnemo na posledice posle sloma socijalizma: milioni mrtvih u Rusiji od kada je Rusija počela da sledi preporuke svetske banke o liberalizaciji. Dakle i za ovo stanje važi "ne možete praviti omlet bez slomljenih jaja", kako bi Staljin rekao (Chomsky 1999). Etnokratski liberalizam je u Istočnoj Evropi zamaglio obnovu bede. Da bi podstakao narod na nove žrtve neoliberalizam se služio nacionalizmom, a slavljenje nacionalne prošlosti preusmeravalo je socijalno nezadovoljstvo u nacionalnu mržnju. Povratak prošlosti je ideologija koja obezbeđuje obnovu struktura periferijskog kapitalizma (Kagarlitzki 2000) koji još uvek nije u stanju da modernizuje Istočnu Evropu. Dakle, preokret iz 1989. jeste krupna promena, ali još uvek samo u političkom smislu, dok je u socijalnoj i kulturnoj dimenziji bar za sada ovaj zaokret povratak unazad. Dubina zaokreta ogleda se, doduše, u tome što je slom jednopartijskog političkog obrasca nepovratan proces. Nove društvene protivrečnosti i globalizacija svetske ekonomije traže ujednačavanje političkih sistema, pa je u tom sklopu zalaganje za novi "prosvećeni monizam" prazna nostalgija. Prelaz od polarnog ka unipolarnom svetskom poretku okončan je početkom 1990-ih. Ukoliko se razvoj bude kretao ka multipolarnom svetu, biće i idejni sukobi druge prirode. Polarizaciju između leve i desnice potiskuje nova suprotnost između konzervativnog i modernog, pa se moraju razvijati novi pojmovi i teorijske postavke u proučavanju politike. Međutim, novi pluralizam u zemljama tranzicije traži uravnoteženije prevladavanje prošlosti, tj. višeslojniji naučni pristup, lišen jednostrane prerade,